

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A 9–10. századi magyarság politikai szervezete bizánci szemszögből

A tanulmány azokat az adatokat elemzi, amelyeket a 9–10. századi bizánci szerzők adtak a honfoglaló magyarság politikai szervezetéről és vezetéséről. A nyugati, latin nyelvű forrásokhoz, illetve a muszlim kútfőkhöz képest a görög nyelvű források több információt szolgáltatnak a politikai szervezetről. Vizsgálom a magyarságra vonatkozó bizánci népneveket, a társadalmi/politikai egységekkel és vezetői tisztségekkel kapcsolatos bizánci terminológiát. Arra is válaszolni próbálok, hogy vajon megfelelő képet tudunk-e formálni a bizánci források segítségével a magyarság szervezetről és vezetéséről, vagy pedig egy közhelyeken alapuló képpel kell számolnunk, amelyet egy letelepült, magát rómainak nevező birodalom alkotott a nomád, szkíta népek közé sorolt népről, a magyarokról.

A középkori forrásadottságokból is következően kevés bizánci forrás áll rendelkezésünkre. Kiemelhetjük VI. (Bölcs) Leó *Taktika* című művét, György barát folytatója krónikáját, VII. (Bíborbanszületett) Konsztantinosz *A birodalom kormányzása* (*De administrando imperio*) című művét és *A bizánci udvar szertartásai* (*De Cerimoniis aulae Byzantinae*) egy passzusát. Rajtuk kívül röviden utalok más kortárs bizánci szerzők munkáira.

Az első vizsgált mű VI. (Bölcs) Leon/Leó (886–912) bizánci császár *Taktika* című munkája, amely 904 után íródott. Ez a 20 fejezetre tagolódó munka a kor katonai ismereteit foglalta össze, tárgyalva idegen népek (turkok/türkök, frankok, longobárdok, szlávok, szaracénok/arabok) hadviselését is. Leó császár felhasználta a korábbi hadtörténeti munkákat, utalt is rájuk, kivéve fő forrását, Maurikiosz császár (582–602) 6. század végén vagy a 7. század elején írott *Stratégikon*-ját. Jóllehet tudós kompilációról van szó, mégsem tekinthetjük a hadtörténeti értekezést Maurikiosz és más szerzők pusztá kivonatolásának. Leó császár több helyen módosította forrásai szövegét, új információkat is betoldott. A XVIII. fejezetben említett turkok/türkök esetében leírásai többsége Maurikiosz munkája türkökre és avarokra vonatkozó részein alapult, de Leó császár az információkat saját kora türkjeire vonatkoztatta, akiket a magyarokkal azonosíthatunk. Ezt bizonyítja, hogy hat passzusban is új, korabeli információkat adott a türkökről, azaz a magyarokról.¹

¹ DOMANOVSKY SÁNDOR: *A kútfők*. In: Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű. Szerk. Csánki Dezső. Budapest, 1907. (továbbiakban: Domanovszky 1907) 12–13. pp.; MORAVCSIK GYULA: *Bölcs Leó taktikája*

Bölcs Leó következetesen turkoknak/türköknek nevezte a magyarokat, jöllehet azt is állította, hogy más népekkel együtt a szkíta népek közé tartoznak.² Nyilvánvaló, hogy a korabeli, honfoglaló magyarokról szólt, amikor a 894–896 közé tehető bizánci–bolgár háborúskodás kapcsán beszámolt arról, hogy hajóhada átszállította a szövetséges türköket [ti. magyarokat–T. S. L.] a Dunán, és „velük együtt harcolt, három csatában tönkrevették a bolgároknak a keresztények ellen gonoszul fegyvert fogó seregét, s mintegy hóhér gyanánt küldtek ellenük, nehogy a keresztény rómaiak [ti. bizánciak–T. S. L.] keresztény bolgárok vérével készakarva beszennezzék magukat.”³ A türkök politikai szervezetével kapcsolatban Leó császár az *'ethnos'*⁴ vagy *'ethne'*⁵ fogalmakat használta, amelyekkel nemzetet vagy népet jelölhetett általános értelemben. Ami a kisebb csoportokat, politikai-szervezeti egységeket illeti, a bizánci császár két fogalommal élt, az egyik a törzs (*phülé*), a másik a nemzetség, klán (*gené*). Gyakrabban, összesen háromszor használta a nagyobb csoportot jelölő *'törzsek'* (*phüla*) fogalmát a türkökkel kapcsolatban,⁶ és csak egyszer említette meg a kisebb csoportot, a nemzetségeket (*gené*).⁷ Egyetlenegyszer szerepel nála a két csoport együtt, amikor azt állította, hogy a türkök a „háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legetetik lovaikat folyvást, télen-nyáron” (*katá gené kaí phülas*).⁸ Úgy tűnik, hogy Leó császár számára a törzs inkább jellemző szervezeti egysége volt a türköknek/magyaroknak, mint a nemzetség.⁹ Ugyanakkor nem állíthatjuk biztosan, hogy a bizánci császár különbséget tudott volna tenni a két csoport, a törzsek és a nemzetségek között. Leírásából még az sem derül ki

mint magyar történeti forrás. Századok 85 (1951) 334–353. pp.; MORAVCSIK GYULA: *Byzantinoturcica*. Bd. I–II. Leiden, 1983. I. (a továbbiakban: Moravcsik 1983) 400–409. pp.; MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 14–15. pp.; A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995. (a továbbiakban: HKÍF) 101–102. pp.; SZABADOS GYÖRGY: *Magyar államszervezet a X. században*. In: Műhelyszemináriumi dolgozatok I. Szerk. Kovács Szilvia–Révész Éva. Szeged, 2013. (a továbbiakban: Szabados 2013) 89. p.

² LEON, Taktika, XVIII/43; vö. ÁMTBF 17. p.; erre az etnonimre vö. MORAVCSIK GYULA: *Bizánc és a magyarság*. Makk Ferenc bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (1953-as mű reprintje) 30–42. pp., 43. p.; KRISTÓ GYULA: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. (a továbbiakban: KRISTÓ 1980) 32–33. pp.; GYULA KRISTÓ: *Hungarian History in the Ninth Century*. Translated by György Novák. Szeged, 1996. (a továbbiakban: KRISTÓ 1996) 69–70. pp.

³ LEON, Taktika, XVIII/42; vö. ÁMTBF 17. p.

⁴ LEON, Taktika, XVIII/66; vö. ÁMTBF 21. p.

⁵ LEON, Taktika, XVIII. 43; vö. ÁMTBF 17. p.

⁶ LEON, Taktika, XVIII. 47, 53, 66; vö. ÁMTBF 18. p., 19. p., 21. p.

⁷ LEON, Taktika, XVIII. 53; vö. ÁMTBF 19; I. még HÓMAN BÁLINT: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*. Budapest, 1923. (a továbbiakban: Hóman 1923) 15. p.; ZSOLDOS ATTILA: *Nemzetségek és honfoglalók*. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 1996. (a továbbiakban: ZSOLDOS 1996) 177. p.

⁸ LEON, Taktika, XVIII. 53; vö. ÁMTBF 19. p.; I. még MORAVCSIK 1983. I. 408. p.; KRISTÓ GYULA: *Törzsek és törzsi helynevek*. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András. Budapest, 1977. (a továbbiakban: KRISTÓ 1977) 222. p.; ZSOLDOS 1996. 177. p.; ZICHY ISTVÁN: *Magyar őstörténet*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2009 (az 1939-es kiadás reprintje) (a továbbiakban: ZICHY 2009) 23. p.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged, 1998. 79. p.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Második, javított kiadás. Budapest, 2011. (a továbbiakban: Tóth 2011) 67. p.

⁹ KRISTÓ GYULA: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995. (a továbbiakban: Kristó 1995) 239. p.; ZICHY 2009. 23. p.

egyértelműen, hogy melyiket tekintette nagyobb csoportnak. A nemzetség és a törzs inkább egyfajta átvett közhely, toposz nála, és a két csoport együttes említését tartalmazó passzus is eredetileg a 6. századi türkökre vonatkozott.¹⁰ Ami a türkök katonai vezetését illeti, Leó császár azt állítja, hogy a „szkíta népeknek tehát mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak [*poliarkha*], és a közügyekben nem-törődömök; általában nomád életet élnek.”¹¹ Azt is hozzáteszi, hogy ez a nép „fellebbvalóitól [*arkhóntón*] kemény és súlyos büntetéseket szenved elkövetett vétkeiért.”¹² Másrészt leszögezi, hogy a bolgárok és kívülről még a türkök népe különbözik ettől, „mert a többi skytha népnél nagyobb erővel vívják a közelharccokat, és egy főnek [*monarkhoúmena*] az uralma alatt állnak.”¹³ Leó császár kétszer is használja a türkök kapcsán a *monarchikus* (*monarkhoúmenos*)¹⁴ kifejezést, amely alatt azt érti, hogy egy fejedelem, katonai vezető irányítja őket, szemben a szkíták sok vezető alatt álló hadi rendszerével. Érdemes arra is utalnom, hogy Bölcs Leó leírása ellentmondást tartalmaz, amikor ugyanabban a mondatban azt írja, hogy „ez a nép tehát, mint amely egy fő alatt áll (*monarkhoúmenon*), fellebbvalóitól (*arkhóntón*) kemény és súlyos büntetéseket szenved elkövetett vétkeiért.”¹⁵ Ez a passzus egyszerre tartalmazza azt, hogy a türköknek (magyaroknak) egy fejedelmük (*arkhón*) van, ugyanakkor több fejedelemtől (*arkhóntes*) kapnak büntetést. A történeti kutatásban legújabban is felmerült az a nézet, hogy a magyaroknak monarchikus vezetésük és nomádállamuk volt a honfoglalás idején.¹⁶ Ugyanakkor látnunk kell azt, hogy jóval bonyolultabb és ellentmondásosabb a Bölcs Leó császár által megrajzolt kép, amelyben keverednek a 6. századi szkítákra/türkökre és a saját korabeli türkökre/magyarokra vonatkozó értesülések. E bizánci híradás értelmében tehát a magyarság olyan szkíta, nomád nép, amely kisebb szervezeti egységekből (törzsek és/vagy nemzetségek) áll, rendelkezik monarchikus (egy *arkhón*) vezetéssel, és ugyanakkor több vezető (*arkhón*) hatalma is érvényesül.

Következő forrásunk Georgius Monachus Continuatus (György barát folytatója), aki Georgios Monachos krónikáját írta tovább a 842 és 948 közötti időszakra vonatkozóan. Ezt a művet a 960-as években írhatta Symeon magistros és logothetes (Symeon Metaphrastessel is azonosítják), illetve Leon Grammatikos vagy Theodosios Melitenos krónikáiban is megtalálható ez a folytatás.¹⁷ A bizánci krónika értékes információkat ad a magyarokról a 9. század harmincas éveiből (836–838 körül), és a magyar honfoglalás időszakára vonatkozóan (894–896 körül).¹⁸ A magyarok bulgáriai kalandozásának né-

¹⁰ ZSOLDOS 1996. 177–178. pp.; SZABADOS GYÖRGY: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26. Szeged, 2011. (a továbbiakban: SZABADOS 2011) 195–196. pp.; SZABADOS 2013. 105. p.

¹¹ LEON, Taktika XVIII. 43; vö. ÁMTBF 17–18. pp.

¹² LEON, Taktika XVIII. 46; vö. ÁMTBF 18. p.

¹³ LEON, Taktika XVIII. 43; vö. ÁMTBF 18. p.

¹⁴ LEON, Taktika XVIII. 43, 46; vö. ÁMTBF 18. p.

¹⁵ LEON, Taktika XVIII. 46; vö. ÁMTBF 18. p.

¹⁶ Bölcs Leó tudósításának ilyen értelmezésére vö. SZABADOS 2011. 58. p., 176. p.; SZABADOS 2013. 90. p., 105. p.

¹⁷ Összefoglalóan DOMANOVSKY 1907. 15. p.; MORAVCSIK 1983. I. 269–273. pp.; ÁMTBF 52–53. pp.; HKÍF 141–142; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *A honfoglalástól az államalapításig*. Szeged, 2010. (a továbbiakban: Tóth 2010) 13. p.

¹⁸ Georgius Monachus Continuatus bilingvis (görög/magyar) kiadása, ÁMTBF 53–61. pp.

mileg különböző leírása megtalálható Theophanes Continuatus krónikájában is.¹⁹ Georgius Monachus Continuatus elmond egy történetet bizánci, makedón hadifoglyokról, akiket Krum bolgár kán telepített le a Dunától északra 811 és 813 között. A makedón hadifoglyok fellázdak a bolgár uralom ellen és vissza akartak költözni hazájukba. Theophilos bizánci császár (829–842) segítségét kérték, de a baszileusz az arabok elleni háborúja miatt csak szállítóhajókat tudott küldeni a Dunához. A bolgárok felbéreltek egy pogány népet a makedónok ellen, hogy megakadályozzák visszatérésüket a bizánci birodalomba. Végül a pogányokat legyőzték a makedónok több összecsapásban, és visszatértek Makedóniába a bizánci szállítóhajók segítségével. A bolgárok pogány szövetségeseit a bizánci krónikás több névvel is illette, az ungr (Ouggroi) a hun (Hunnoi) és a turk/türk (Tourkoi) népneveket használta velük kapcsolatban.²⁰ A bizánci krónikás láthatóan nem tudta eldönteni, hogy milyen népről van szó, és ezért használhatta felváltva ezeket a népneveket. Georgius Monachus Continuatus a makedónok ellen támadó türköket népnek (ethnos) titulálta.²¹ Ezt az általában 836–838-ra, azon belül 838-ra keltezhető epizódot összekapcsolhatjuk a magyarok megjelenésével Bulgária szomszédságában, illetőleg a Don folyótól nyugatra levő kelet-európai steppén.²²

Georgius Monachus Continuatus másik fontos magyar epizódja a 894–896 közötti bizánci-bolgár háborúhoz kapcsolódik. Bölcs Leó császár csapatai vereséget szenvedtek Simeon bolgár uralkodó (893–927) seregétől, és ezért a bizánci baszileusznak szövetséges után kellett néznie. Leó császár követet küldött Nikétas Skléros személyében a magyarokhoz, aki megegyezett vezetőikkel, hogy Simeont hátra támadják. A bizánci hajóhad támogatásával a magyarok átkeltek a Dunán, legyőzték Simeont több csatában, végül azonban a bolgár uralkodó aratott győzelmet a magyarok felett.²³ Ebben az epizódban Georgius Monachus Continuatus kizárólag turkoknak/türköknek nevezte Leó császár szövetségeseit.²⁴ Megemlítette, hogy a bizánci követ a magyarok „fejeivel [kephalais], Árpáddal és Kusanesszal” találkozott és kötött megállapodást Bulgária megtámadására. A vezetők megjelölésére a „fej, vezető” (kephalē) kifejezést használta.²⁵ Ez a megjelölés katonai és politikai vezetőre utalhat. Érdeemes megjegyezni, hogy amíg Bölcs Leó császár Taktika című művében kifejezetten utalt a magyarok monarchikus vezetésére, addig Georgius Monachus Continuatus két magyar vezetőt említett. Feltelezték, hogy a muszlim forrásokban szereplő fejedelmi tisztségeket, a kündü és gyula méltóságot betöltő Árpád és Kuszán (Kuszál) tárgyalta a bizánci követtel.²⁶ A

¹⁹ DOMANOVSKY 1907. 16. p.; Theophanes Continuatus szövegrészletére vö. ÁMTBF 66–68. pp.

²⁰ Georgius Monachus Continuatus szövegrészletére vö. ÁMTBF 55–57. pp.; vö. még *Moravcsik* 1983. I. 271–272. pp.; KRISTÓ 1980. 38. p.; KRISTÓ 1996. 15. p., 69–70. pp.

²¹ ÁMTBF 56. p.

²² KRISTÓ 1980. 38–39. pp.; KRISTÓ 1996. 15. p., 86. p.; SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH: *Hungarian–Bulgarian Contacts in the Ninth Century*. In: *H. Tóth, Imre* (szerk.): *Szegedi Bolgarisztika. Hungaro-Bulgarica V*. Szeged, 1994. (a továbbiakban: TÓTH 1994) 71–74. pp.; TÓTH 2011. 26–34. pp.

²³ ÁMTBF 58–61. pp.; TÓTH 1994. 74–76. pp.

²⁴ ÁMTBF 59–60. pp.

²⁵ ÁMTBF 59. p.; a *kephalē* szó jelentésére németül „der Kopf, das Haupt”, vö. *Bensellers Griechisch–Deutsches Wörterbuch*. Bearbeitet von KAEGI, ADOLF. Leipzig, 1981. (a továbbiakban: KAEGI 1981) 434. p.

²⁶ *Kurszán kündüre és Árpád gyulára* vö. GYÖRFFY GYÖRGY: *Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások*. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. *Bartha Antal– Czeglédy Károly–Róna-Tas András*. Budapest, 1977. 128. p., 143. p.

'kephalé' szó Georgius Monachus Continuatus szövegében 'fej' (caput) jelentéssel bír, és azt jelentette, hogy a „hadsereg vagy a flotta vezetője”.²⁷ Ennek megfelelően felmerült az a radikális feltevés, hogy „Árpád és Kuszán ezek szerint mindketten a magyar törzsszövetség katonai vezetői voltak, egyikük sem volt szakrális uralkodó.”²⁸

A legfontosabb bizánci forrás a Bölcs Leó császár fiához, VII. Bíborbanszületett Konsztantinosz/Konstantín császárhoz (944–959) kapcsolódó, fiának, Romanosznak írott kézikönyv. A mű utólag a latin *De administrando imperio* (rövidítve: DAI), magyarul *A birodalom kormányzása* címet kapta. Ez a nagyszerű kompiláció 948 és 952 között készült, ekkor szerkesztették össze.²⁹ A DAI sok információt tartalmazott különböző népek, országok történetéről, beleértve a magyarokat is. A 38–40. fejezet kizárólag a magyarokról és a hozzájuk csatlakozott kavarookról szólt, de a magyarok más fejezetekben (összesen 15 caput) is szóba kerültek. Az információk forrásainak tekinthetjük a 948 körül Bizáncba látogató Árpád-dédunoka Termacsut, és Bulcsú karhát (karkhasz), akikre a 40. fejezet kifejezetten utalt.³⁰ Más, bizánci eredetű forrásokat is feltételezhetünk a magyar tudósítások kapcsán (Nikétás Skléros követsége, Gábrriel klerikus követsége stb.)³¹

Konsztantinosz császár a magyarokat apjához, Bölcs Leóhoz hasonlóan legtöbbször turkoknak/türköknek nevezte, korabeli hazájukat pedig Turkiának. Lényegében átvette a bizánci írók által leggyakrabban használt népvét, etnonímet a magyarokkal kapcsolatban.³² Konsztantinosz csak a 38. fejezetben tett kivételt, amikor a turk/türk népnév mellett kétszer is említette a magyarok régi neveként a 'Sabartoi asphaloi' elnevezést.³³ A magyarokra a 'nép' (*ethnos*) kifejezést használta a legtöbb esetben,³⁴ sőt keletre szakadt csoportjukat, a szavárdokat (Sabartoi asphaloi) is népként (*ethnos*)³⁵ említette, sőt a csatlakozott kazár csoportra, a magyarokkal szövetséges kabarokra (kavarok) is a nép (*ethnos*) megjelölést alkalmazta.³⁶ Egyetlenegyszer szerepel a DAI-ban egy másik fogalom a türkökre/magyarokra; a 'genos', ami 'nemzettség' jelentéssel bír.³⁷ Ami a kisebb

²⁷ Ezekre a jelentésekre vö. UNGVÁRY JENŐ: *Κεφαλή*. In: *Studia varia*. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk Ferenc–Tar Ibolya–Wojtilla Gyula. 1998. (a továbbiakban: UNGVÁRY 1998) 148–149. pp.; vö. még Ungváry Jenő: *Magyar őstörténet–magyar középkor*. Tanulmányok. Pákozdi, 2012. In: <http://mek.oszk.hu/11100/11195/11195.pdf>. [letöltve: 2012. december 20.] (a továbbiakban: UNGVÁRY 2012.) 47–48. pp.

²⁸ UNGVÁRY 1998. 149. p.; Ungváry 2012. 48. p.

²⁹ DOMANOVSKY 1907. 14–15. pp.; *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. A görög szöveget magyarra fordította Moravcsik Gyula. Budapest, 1950. (a továbbiakban: DAI 1950) 3–14. pp. (bevezetés); MORAVCSIK 1983. I. 361–379. pp.; ÁMTBF 31–32. pp.; *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. *Olajos Terézia* bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (a továbbiakban: DAI 2003) XIII–XVI. (Bevezetés, írta *Olajos Terézia*)

³⁰ Erre a látogatásra DAI 2003.178–179. pp.; vö. még *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio*. Vol. II. Commentary. Ed. R. J. H. Jenkins. London, 1962. (a továbbiakban: Commentary) 146. p.

³¹ Vö. TÓTH 2010. 8–13. pp.; TÓTH 2011. 10–11. pp.

³² KRISTÓ 1996. 69–70. pp.

³³ A Sabartoi asphaloi népnévre DAI 38/9–10, 38/28, vö. DAI 2003. 170–171. pp.; ÁMTBF 43–44. pp.; vö. még MORAVCSIK 1983. II. 261–262. pp.; KRISTÓ 1980. 44–45. pp.

³⁴ DAI 38/1, 3, - vö. DAI 2003. 170–171. pp.; ÁMTBF 42. p.

³⁵ DAI 38/62 – vö. DAI 2003. 172–173. pp.; ÁMTBF 45. p.

³⁶ DAI 39/1 – vö. DAI 2003. 174–175. pp.; ÁMTBF 46. p.

³⁷ DAI 3/2 – vö. DAI 1950. 50–51. pp.; a 'genos' szót helyesen 'nemzettség' szóval fordította Moravcsik Gyula, vö. DAI 2003. 51. p.; ÁMTBF 35. p.; törzsként ('tribe') értelmezte Jenkins, Commentary, 51. p.; vö.

magyar csoportokat illeti, Konsztantinosz császár a 'genea', tehát a 'nemzettség' fogalmát használta. Megemlítette azt, hogy a türkök/magyarok hét *geneára* tagozódnak,³⁸ feljegyezte, hogy a kabarok/kavarok három *geneával* rendelkeznek,³⁹ kétszer is megemlékezett a türkök/magyarok nyolc *geneájáról*,⁴⁰ sőt fel is sorolta a nyolc *genea* (hét türk/magyar és egy kavar) nevét is.⁴¹ Jóllehet Moravcsik Gyula magyar fordításában a *geneát* törzsnek fordította, valójában a 'nemzettség' fogalmat használta Konsztantinosz. Konsztantinosz apjával, Bölcs Leóval ellentétben nem a törzs szót részesítette előnyben, hanem a 'nemzettség' fogalmát alkalmazta.⁴² Leírásából úgy tűnik, mintha magyar és kavar nép (*ethnos*) nemzetiségekből állt volna. Ugyanakkor Konsztantinosz leírta a magyarokkal ellenséges viszonyban levő besenyők népének hasonlóan nomád politikai szervezetét is, így jó analógia áll rendelkezésünkre. A besenyők népe ugyanúgy nyolc politikai egységre tagolódott, mint a magyarok. Ezeket a nagyobb egységekre Konsztantinosz a 'tartomány' vagy 'provincia' jelentésű '*théma*' fogalmat használta.⁴³ A '*théma*' vagy '*thémata*' Moravcsik Gyula megfogalmazása szerint „az a terminus, amely a bizánci birodalom egy provinciáját jelöli” és „a szó itt különböző besenyő nemzetiségek területére vagy hazájára vonatkozik.”⁴⁴ Ugyanakkor Konsztantinosz császár a besenyők nyolc egységét nemcsak a '*théma*' szóval jelölte, hanem a magyaroknál szereplő '*genea*' (nemzettség) vagy '*geneai*' (nemzetiségek) kifejezéssel is.⁴⁵ Ugyanennyire fontos, hogy Konsztantinosz szerint „a nyolc tartomány negyven részre (*meros*) oszlik.”⁴⁶ Míg a '*théma*' (tartomány) vagy '*genea*' (nemzettség) szóval jelölt egységeket törzseknek tekinthetjük, a '*meros*' (rész) kifejezéssel illetett besenyő egységek lehettek a nemzetiségek. A besenyő analógia alapján feltételezhető, hogy a magyarok esetében a

még ZIMONYI ISTVÁN: *Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio magyar fejezetének török háteréről*. In: uő.: Középkori nomádok–korai magyarok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 27. Budapest, 2012. 43. p.

³⁸ DAI 38/10-11 – vö. DAI 2003. 170–171. pp.; magyarra hét törzsként fordította MORAVCSIK, DAI 2003. 171. p.; ÁMTBF 43. p.

³⁹ DAI 39/13 – vö. DAI 2003. 174–175. pp.; magyarra a kabarok három törzsként fordította MORAVCSIK, DAI 2003. 175. p.; ÁMTBF 1984. 46. p.

⁴⁰ DAI 39/11 és DAI 40/44 – vö. DAI 2003. 174–175. pp., 178–179. pp.; mindkét esetben MORAVCSIK a türkök nyolc törzsként fordította, DAI 2003. 175. p., 179. p.; ÁMTBF 46. p., 48. p.

⁴¹ DAI 40/1-6. – vö. DAI 2003. 174–175. p.; törzsként fordította MORAVCSIK, ÁMTBF 174–175; DAI 2003. 175; vö. még *Kosztolnyik, Z. J.*: Hungary under the Early Arpads, 890s to 1063. New York, 2002. 3. p.

⁴² HÓMAN 1923. 15. p.; MESTERHÁZY KÁROLY: *Nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyaroknál*. Budapest, 1980. (a továbbiakban: Mesterházy 1980) 71. p.; KRISTÓ 1995. 239. p.; TÓTH 2010. 125. p., 127. p.; TÓTH 2011. 68. p., 69. p.

⁴³ DAI 37/15, 32 – vö. DAI 2003. 166–167. pp. – magyarra helyesen a 'tartomány' szóval fordította Moravcsik, DAI 2003. 167. p.; ÁMTBF 41. p.

⁴⁴ Commentary, 145. „the technical term which connotes a province of the Byzantine empire” and “the word means here the territory or homeland of the various Pecheneg clans”.

⁴⁵ DAI 37/34, 39, – vö. DAI 2003. 168–169. pp.; vö. MORAVCSIK GYULA: *Szövegkritikai megjegyzések Konsztantinosz Porphyrogenitos magyar fejezeteihez*. Nyelvtudományi Közlemények 50 (1936), 189. p.; kritikájára vö. Szabados 2011. 196–197. pp.; SZABADOS 2013. 106. p.; másképpen TÓTH 2010. 125. p.

⁴⁶ DAI 37/32-33 – vö. DAI 2003. 166–167. pp.; JENKINS fordításában a nagyobb egységekre a provincia, a kisebb egységekre a kerület szót használta, vö. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio*. Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins. Washington, 1967. (a továbbiakban: DAI 1967) 167. p. “eight provinces are divided into forty districts.”

nagyobb politikai egységeket, a törzseket jelölhette Konsztantinosz az eredetileg 'nemzettség' jelentésű 'genea' terminussal.⁴⁷

A magyarok politikai vezetéséről is részletes híradást kapunk. A bizánci császár szerint régen „sem saját, sem idegen fejedelem [*arkhón*] felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák [*Boébodoi/voévodoi tines*] voltak közöttük, akik közül az első vajda volt” Levedi (Lebedias).⁴⁸ Levedin kívül még egy vajdát említett Konsztantinosz császár, Álmost (Almutzés).⁴⁹ A vajda (*Boéodos/voéodos*) tisztség szláv eredetű szó, katonai vezetőt, vezért jelent.⁵⁰ A vajdák (*Boébodoi/voévodoi*) a hét magyar törzs (*geneai*) főnökei lehettek.⁵¹ Ugyanakkor az első vajdát (*prótos voéodos*), Levedit a történeti kutatás a magyar törzsszövetség első ismert vezetőjének, fejedelmének (kündü) is tekintette.⁵² A DAI 38. fejezete ezt alátámaszthatja. Az első Levedi-epizód szerint Kazária kagánja nemes kazár feleséget adott feleségül Levedinek, hogy dinasztiát alapítson. A második Levedi-epizódban pedig arról olvashatunk, hogy a kagán felajánlotta neki a fejedelmi méltóságot (*arkhón*).⁵³ Jóllehet Konsztantinosz a 38. fejezetben nyomatékosan hangsúlyozta kétszer is, hogy Árpád előtt nem volt fejedelmük (*arkhón*) a türköknek/magyaroknak, egyszer Levedit az 'arkhégos' címmel is illette.⁵⁴ Az 'arkhégos' cím megfelel az 'arkhón' címnek, amellyel Konsztantinosz a magyarok főfejedelmét jelölte, mivel jelentése 'fej, főnök'⁵⁵ vagy 'uralkodó, főnök'.⁵⁶ Még fontosabb az, hogy Konsztantinosz művében az arab kalifákra használta az 'arkhégos' terminust.⁵⁷ A nyilvánvaló ellentmondás ellenére Konsztantinosz császár (illetve magyar forrásai) nem tekintették sem Levedit, sem pedig Álmost magyar fejedelmeknek, hanem csak a törzsszövetség törzsfőnöki rangú vezetőinek, tükrözve ugyanakkor egy bizonyos rangsort.

⁴⁷ A törzsek jelentőségét hangsúlyozta BARTHA ANTAL: *A IX–X. századi magyar társadalom*. Budapest, 1968. 147. p.; KRISTÓ 1995. 250–251. pp.; TÓTH 2010. 125. p., 127. p.; TÓTH 2011. 68. p., 69. p.

⁴⁸ DAI 38/10–13 – vö. DAI 2003. 170–171. pp.; ÁMTBF 43. p.

⁴⁹ DAI 38/43 – vö. DAI 2003. 172–173. pp.; ÁMTBF 44. p.

⁵⁰ GYÓNI MÁTYÁS: *A magyar nyelv görög feljegyzései szórványemlékei*. Budapest, 1943. (a továbbiakban: GYÓNI 1943) 33. p.; MORAVCSIK 1983. I. 387. p.

⁵¹ TÓTH, SÁNDOR LÁSZLÓ: *Princes and Dignitaries in the Ninth-Tenth Century Magyar Tribal Federation*. *Chronica* 3 (2003) (a továbbiakban: TÓTH 2003) 26. p.; KRISTÓ 1980. 34–35. pp.

⁵² GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára*. Budapest, 1959. (a továbbiakban: GYÖRFFY 1959) 142. p., 159. p.; KRISTÓ 1980. 84–86. pp.; MAKK FERENC: *A Turulmadártól a kettőskeresztig*. *Tanulmányok a régebbi történelemből*. Szeged, 1998. 31. p., 215. p. (a továbbiakban: MAKK 1998); FERENC MAKK: *Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Aus dem Ungarischen von Tibor Schäfer*. Herne, 2012. (a továbbiakban: MAKK 2012) 317. p.

⁵³ DAI 170–173. pp.; FODOR ISTVÁN: *A magyarság születése. Magyarország krónikája*. Budapest, 1992. 127. p.; TÓTH 2003. 26. p.; TÓTH 2011. 92. p.; ZIMONYI ISTVÁN: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhāni-hagyomány magyar fejezete*. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 22. Budapest, 2005. 406. p.

⁵⁴ Az 'arkhégos' tisztségre DAI 38/30, vö. DAI 2003. 172–173. pp.; ÁMTBF 44. p.; MORAVCSIK 1983. I. 388. p.

⁵⁵ Az 'arkhégos' szó 'head, chief' jelentésére vö. *Memorial Edition of Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods (from 146. to A. D. 1100)*. by E. A. SOPHOCLES. New York, 1900. (a továbbiakban: Sophocles 1900) 256. p.

⁵⁶ Az 'arkhégos' 'prince, chief' jelentésére vö. LIDDEL, H. G.–SCOTT, R.: *Greek–English Lexicon*. New York, 1883. (a továbbiakban: LIDDEL–SCOTT 1883) 228. p.

⁵⁷ *Makk Ferenc* megjegyzése Kristó Gyula előadásához, vö. KRISTÓ GYULA: *A korai magyar államról*. Budapest, 1996. 31–32. pp.; UNGVÁRY JENŐ: Πρώτος βοέβοδος. *Magyar Nyelv* 94 (1998) 190; UNGVÁRY 2012. 17. p.; TÓTH 2003. 26. p.; TÓTH 2010. 170–171. pp.

Vélhetően az uralkodó magyar nemzetség szájhagyományából ered az a dinasztikus történet, amely szerint a második vajda, Álmos fiát, Árpádot választották meg fejedelemmé (*arkhón*) kazár szokás szerint pajzsra emeléssel.⁵⁸ Egyértelmű, hogy Konsztantinosz (illetve magyar forrása) szerint csak egyetlen türk/magyar fejedelem volt a magyarok között Etelközből való kiűzetésük, és új hazájuk elfoglalása előtt.⁵⁹ Ebben a vonatkozásban tehát a konsztantinoszi tudósítás a honfoglalás kori türk/magyar politikai viszonyokról és vezetésről megfelelően látszik Bölcs Leó megjegyzéséről a magyarok monarchikus intézményéről. Az '*arkhón*' megjelölés jelentései 'uralkodó, parancsnok, kapitány',⁶⁰ vagy 'uralkodó, úr, fejedelem'.⁶¹ Tehát egyaránt jelentheti egy állam, nép politikai vezetőjét, fejedelmét, illetőleg katonai vezetőt, hadsereg parancsnokát. Konsztantinosz császár hangsúlyozta, hogy Árpádtól kezdve „mindmáig ennek nemzettségéből [*geneas*] lesz Turkia fejedelme.”⁶² A bizánci császár Árpádon kívül Árpád állítólagos fiát, Liuntikát nevezte még fejedelemnek (*arkhón*), illetőleg unokáját, Falicsit „mostani fejedelemnek” [*ton nüni arkhónta*].⁶³ A DAI 39. fejezete szerint a magyarokhoz csatlakozott kabarok/kavarok három nemzetsége/törzse (*genea*) felett is egy 'fejedelem' (*arkhón*) uralkodott.⁶⁴

A DAI 40. fejezetében nemcsak a törzsnévsor, hanem egy lényegében teljesnek mondható türk/magyar törzsfői/fejedelmi hierarchia szerepel, amely a 940-es évekre vonatkozik.⁶⁵ A hierarchikus lista szerint „első fejük [*kephalén prótén*] az Árpád nemzettségéből [*geneas*] sorban következő fejedelem [*arkhón*], és van két másik is, a jila [*gülás*] és a karcha [*karchas*], akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme [*arkhón*] minden törzsnak [*genea*] is.”⁶⁶ Ha összehasonlítjuk ezt a leírást a 38. fejezet idézett, honfoglalás előtti időszakra utaló tudósításával, lényeges különbségeket észlelhetünk. Először is a 40. fejezetben a nemzetségek/törzsek (*genea*) főnökeit fejedelmeknek (*arkhón*) nevezi Konsztantinosz, nem pedig vajdáknak, mint a 38. fejezetben. Másodszor, a törzsszövetség vezetője a 40. fejezetben fejedelem (*arkhón*), illetve Árpád esetében 'nagy fejedelem' (*mezas arkhón*) titulussal szerepel,⁶⁷ míg a 38. fejezetben Levedi 'első vajda' (*prótos voévodos*) és '*arkhégos*' címet visel, majd pedig Árpád esetében fordul elő a 'fejedelem' (*arkhón*) titulus. A harmadik, talán leglényegesebb különbség, hogy míg a 40. fejezetben az Árpád-nemzettségbeli fejedelmen kívül két további tisztségviselő is szerepel, a bírói tisztséget viselő gyula (*gülás*) és a karha (*karkhas*),⁶⁸ addig a 38. fejezetben egyértelműen csak egy fejedelem van (Árpád). A DAI 40. fejezete alapján ugyanakkor egyértelmű, hogy 950 táján nem egy, hanem három fejedelmi rangú tisztségviselő van, és a főhatalom ekkor is az Árpád-nemzetség kezében van. Megje-

⁵⁸ DAI 172–173. p.; ÁMTBF 45. p.

⁵⁹ TÓTH 2003. 26. p., 27. p.

⁶⁰ Az '*arkhón*' szó 'ruler, commander, captain' jelentéseire vö. LIDDEL–SCOTT 1883. 229. p.

⁶¹ Az '*arkhón*' szó 'ruler, lord, prince' jelentéseire *Sophocles* 1900. 259. p.

⁶² DAI 38/54–55 – vö. DAI 2003. 172–173. pp.; ÁMTBF 45. p.

⁶³ DAI 40/12–13 és 40/58 – vö. DAI 2003. 176–177. pp., 178–179. pp.; ÁMTBF 47. p., 49. p.

⁶⁴ DAI 39/12–14 – vö. DAI 2003. 174–175. pp.; ÁMTBF 46. p.

⁶⁵ TÓTH 2003. 27. p.

⁶⁶ DAI 40/47–50. – vö. DAI 2003. 178–179. pp.; ÁMTBF 49. p.

⁶⁷ TÓTH 2003. 27. p.

⁶⁸ A gyula és a karha tisztségekre vö. GYÓNI 1943. 43–45. pp., 60–61. pp.; MORAVCSIK 1983. II, 115–116. pp., 155. p.; ZICHY 2009. 23. p.

gyezhetjük, hogy a bírói tisztség „tág értelemben vett bíraskodást jelenthet, amelybe a törzsek közötti viták eldöntése is beleérthető”, és talán nemcsak a gyulára és a karhára vonatkozik, hanem mindhárom tisztségviselőre.⁶⁹ Vitatott kérdés, hogy a három fejedelmi méltóság különböző törzsekhez tartozott-e vagy sem. Az első esetben a három fejedelem (*mezas arkhón, gülas, karkhas*) mellett öt további törzsfőt tételezhetünk fel, míg az utóbbi esetben a három törzsek feletti fejedelem mellett volt még nyolc törzsfő is.⁷⁰ Úgy vélem, hogy valószínűbb, hogy a magyar törzsszövetségben három, ténylegesen uralkodó fejedelmi méltóság, a fejedelem (*arkhón*) vagy nagyfejedelem (*mezas arkhón*),⁷¹ továbbá a gyula (*gülas*) és a karha (*karkhas*) volt, akik különböző törzsekhez tartoztak. Rajtuk kívül voltak még más törzsfők, akiknek nem volt külön funkciójuk, csak törzseik felett volt hatalmuk. Nézetem szerint ez a passzus tükrözi egy nomád állam vagy törzsszövetség kettős szerkezetét, a vezetők egyrészt a törzsszövetséget irányították, másrészt saját törzsüket/nemzetségüket.⁷²

A magyar politikai szervezetre és vezetésre vonatkozóan van még egy fontos passzus éppen az említett hierarchikus fejedelmi lista előtt. Eszerint a „türköknek ez a nyolc törzse [*geneai*] nem hunyászodik meg a maga fejedelmei [*arkhóntas*] előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak.”⁷³ Két eltérő nézetre oszthatjuk a passzushoz kapcsolódó feltevéseket.⁷⁴ Az egyik hipotézis szerint a törzsek nem engedelmeskedtek saját törzsfőiknek, tehát a törzsek felbomlottak a honfoglalás időszakában, és csak a nemzetségek léteztek valóságos politikai keretként.⁷⁵ Ehhez kapcsolódó álláspont szerint a törzsek csak a korábbi, honfoglalás előtti etelközi hazában működtek, az új hazában elvesztették funkciójukat.⁷⁶ Azt is feltételezték, hogy a törzsfőnökök elvesztették hatalmukat, és a monarchikus uralom érvényesült Álmos és utódai uralkodása alatt.⁷⁷ A másik alapvető feltevés szerint a magyarok a fejedelmeknek (*mezas arkhón, gyulal/gülas, karkhas*) nem engedelmeskedtek, tehát ez a passzus a törzsszövetség dezintegrációjára és a központi hatalom gyengülésére vonatkozott. Ezzel párhuzamosan a törzsek megerősödtek, és 'törzsi államok' léptek a nomádállam helyébe.⁷⁸ Feltételezésem szerint a passzus értelme más, mint amit általában feltételeztek a történeti kutatásban. A nemzetségek/törzsek (*geneai*) engedetlensége egyaránt vonatkoztatható a fejedelmekre és a közönséges törzsfőkre, de – ahogy Konsztantinosz császár hangsúlyozta is – a legfontosabb ügyekben, azaz háborúkban a törzsek együttműködtek, együtttharcoltak. Ez a katonai együttműködés mindenekelőtt szállásaik védelmét jelentette idegen támadás

⁶⁹ E feltevésre vö. TÓTH 2010. 169. p.

⁷⁰ SZABADOS 2011. 198. p.

⁷¹ A 'mezas arkhón' nagyfejedelmként való értelmezésére vö. Makk 1998. 67–80; vö. még MAKK 2012. 33–50. pp.

⁷² TÓTH 2010. 168–170. pp.; TÓTH 2011. 73. p., 81. p.

⁷³ DAI 40/44–47. – vö. DAI 2003.178–179. pp.; ÁMTBF 48. p.

⁷⁴ Vö. TÓTH 2010. 132–133. pp.; SZABADOS 2011. 190–192. pp.

⁷⁵ GYÖRFFY 1959. 9–10. pp.; MESTERHÁZY 1980. 61. p.

⁷⁶ RÓNA-TAS ANDRÁS: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996. 297. p.; BÓNA ISTVÁN: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000. 16. p.

⁷⁷ SZABADOS 2011. 190–191. pp., 212. p., 230. p.

⁷⁸ KRISTÓ 1977. 223. p.; KRISTÓ 1980. 350–352. pp.; KRISTÓ 1995. 254. p.

esetén, de magába foglalhatta a külföldi hadjáratokat is.⁷⁹ Mindez számomra ezt jelenti, hogy a passzus kizárja azt, hogy törzsi vagy törzsszövetségi dezintegrációról beszéljünk, és a monarchikus hatalom vagy éppen ellenkezőleg az egyes törzsek megerősödését tételezzük fel. A passzus valódi jelentése, hogy a törzsek (*geneai*) autonóm politikai és hadi szervezetek, amelyek önállóságuk megőrzése mellett együttműködtek a legfontosabb ügyekben, a hadügyekben és a külpolitikában.⁸⁰ Ez a fajta autonómia, mondhatni 'katonai demokrácia' nehezen volt értelmezhető az erősen centralizált bizánci birodalom számára.

Még egy passzust lehet idézni a DAI-ból a törzsfők szerepe kapcsán. A 8. fejezet megemlékezik Gábriel klerikoszról, akit elküldtek a türkökhöz (magyarokhoz), hogy felkérje őket, üzzék el a besenyőket lakóhelyükről. A bizánci ajánlatot hangosan elutasították, a „türkök összes fejei [*pantes arkhóntes*] egyhangúan felkiáltottak”, s azt mondták, hogy „mi nem kezdünk harcolni a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók.”⁸¹ A magyar vezetők őszinteségét néha megkérdőjelezte a történetírás, és a 'bizánci ajánlat' visszautasításának igazi motivációját is néha másban keresték, mint a besenyőktől való félelemben.⁸² Egy dolog azonban aligha vitatható, a magyarok 'összes fejei', a „*pantes arkhóntes*” kifejezés aligha vonatkozhatott kizárólag a nagyfejedelmre, vagy akár a három vezető méltóságra (*mezas arkhón, gyula, karha*), hanem sokkal inkább a törzsfőkre, illetve a törzsfői (fejedelmi) tanácsra. Véleményem szerint a passzus világosan jelzi, hogy fontos politikai ügyekben, mint például Árpád fejedelmévé választása, vagy a szállásterület megváltoztatása, a törzsfőknek fontos szerepe volt.⁸³

Konsztantinosz császár a *De cerimoniais aulae Byzantinae* című munkájában is fontos közvetett utalást tett a magyarok politikai szervezetére, amikor az „idegenekhez intézett levelek címeinek” formulájáról szólt. Eszerint „a türkök fejedelmeihez [*arkhóntas*] két solidus értékű aranybulla” küldendő „Konstantinos és Romanos Krisztus-szerető római császárok” nevében.⁸⁴ Általában úgy értelmezték ezt, hogy Konsztantinosz a törzsfőkre utalt a 'fejedelmek' (*arkhóntas*) terminussal, nem pedig a magyarok főfejedelmére vagy három vezető méltóságára.⁸⁵ Érvként említhető e felfogás mellett, hogy a besenyők fejedelmeihez hasonlóképpen két solidus értékű aranybullát küldtek, míg a kazár kagánhoz három solidus értékű aranybullát.⁸⁶ Egy hipotézis szerint ez a passzus arra utalt, hogy az „egy fő alatt álló magyarok” ismét „a sok fő uralma alatt

⁷⁹ A passzus értelmezésére vö. SZÜCS JENŐ: *A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből.* Szeged, 1992. (a továbbiakban: SZÜCS 1992) 291. p.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *A honfoglaló magyarok politikai szervezete és vezetői.* In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 1996. (a továbbiakban: TÓTH 1996) 163. p., 165. p. TÓTH 2010. 132–133. pp.; TÓTH 2011, 72–73. pp.

⁸⁰ TÓTH 1996. 163. p., 165. p.; TÓTH 2010. 132–134. pp.

⁸¹ DAI 8/23–33. – vö. DAI 2003. 56–57. pp.; ÁMTBF 37. p.

⁸² RÉVÉSZ LÁSZLÓ: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* Miskolc, 1996. 203. p.; RÉVÉSZ LÁSZLÓ: *Emlékezetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.* Budapest, 1999. 154. p.

⁸³ Vö. TÓTH 2010. 159–161. pp.; TÓTH 2011. 79. p.

⁸⁴ REISKE, I. I. (rec.): *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniais aulae Byzantinae libri duo.* I–II. Bonnae, 1829–1830. I. 691/2–4; vö. ÁMTBF 34. p.; MORAVCSIK 1983. I. 380–384. pp.

⁸⁵ KRISTÓ 1980. 350–352. pp.; MORAVCSIK, vö. ÁMTBF 1984. 34. p. 3. lábjegyzet

⁸⁶ ÁMTBF 34. p.; KRISTÓ 1980. 351–352. pp.

álló népek csoportjába kerültek át.”⁸⁷ Azt is feltételezték, hogy e passzus értelmében is „a IX. század végéhez képest dezintegrációs folyamat ment végbe a magyaroknál: a törzsszövetségi keret lazulásával a törzsi keret erősödött meg.”⁸⁸ Más felfogás szerint téves ez az értelmezés, és mivel a formulában a bizánci császárok (Konsztantinosz és Romanosz) is többes számban szerepelnek, ezért a magyar arkhónok többes számban való előfordulásának sem kell jelentőséget tulajdonítani, a magyarok egyeduralmi rendszerben éltek a 10. század közepén is.⁸⁹ Nézetem szerint utóbbi álláspont téves, a törzsfőknek hasonló szerepe lehetett a magyar törzsszövetségben, mint a besenyő törzsszövetségben, és a magyar nagyfejedelemnek nem volt olyan nagy hatalma és presztízse, mint a kazár kagánnak.

Más kortárs bizánci források csak röviden foglalkoztak a magyarokkal. Arethas egy 902 körüli beszédben turk/türk néven említette őket és a 'nép' jelentésű 'laos' kifejezést használta rájuk.⁹⁰ Nicolaos Mystikos (Nicolaus Mysticus) pátriárka 924-925 körül szintén turknak/türknek nevezte őket, illetőleg a nyugati turk/türk nevet alkalmazta rájuk, és a 'nemzettség' (*genē*) terminust.⁹¹ A Lukás élete (Vita Lucae) biográfiában a magyarokat a turkok/türkök népeként (*ethnos*) említették.⁹² Egy pápáról szóló tizedik századi bizánci töredék 'Ungri' (*Ouggroi*) néven utalt a magyarokra és földjükre, mint 'Ungria'-ra (*Ouggrian*).⁹³ A Gregorios szerzetes által írt Basileios élete (Vita Basilii) című 10. századi munka 'Ugri' (*Ouggroi*) formában utal rájuk.⁹⁴ Egy 10. századi bizánci történetíró, Leon Diakonos szkítákként és hunokként írt róluk.⁹⁵

A bizánci szerzők a legtöbbször turkoknak/türköknek nevezett nomád magyarokra egy centralizált, letelepült birodalom szemszögéből tekintettek.⁹⁶ A magyarokat és a csatlakozott kabarokat/kavarokat népek (*ethnos*) minősítették. Leó császár a magyarok szervezeti egységeit inkább törzseknek (*phülé*), míg fia, Konsztantinosz császár kizárólag nemzetségeknek (*genea*) nevezte. A 'genea' szó Konsztantinosznál a magyarok kapcsán éppúgy törzsekre utalhatott, mint a besenyők esetében használt 'thema' (tartomány) és 'genea' (nemzettség) fogalmak. Okkal feltételezhető, hogy a magyar törzsek is éppúgy kisebb egységekre, nemzetségekre tagolódtak, mint a besenyők. Bölcs Leó monarchikus vezetést tulajdonított a magyaroknak, bár utalt arra is, hogy több fejedelmük van. Georgius Monachus Continuatus azt állította, hogy Leó császár követe a magyarok fejével (*kephalais*), Árpáddal és Kuszánnal tárgyalt. Konsztantinosz császár úgy jellemezte a honfoglalás előtti állapotot, hogy a magyaroknak előbb nem voltak fejedelmük, csak vajdáik (*voevodes*), és Levedi volt az első, míg Álmos a második vajda. A konsztantinoszi történet szerint a kazár kagán fejedelmi (*arkhón*) méltóságot kínált Levedinek, amit az elutasított, és a magyarok Álmos fia Árpádot választották meg.

⁸⁷ KRISTÓ 1980. 351. p.

⁸⁸ KRISTÓ 1980. 352. p.

⁸⁹ SZABADOS 2011. 200. p.; SZABADOS 2013. 108–109. pp.

⁹⁰ ÁMTBF 13. p.; vö. még SZÜCS 1992. 295. p.

⁹¹ ÁMTBF 25. p.; vö. még SZÜCS 1992. 296. p.

⁹² ÁMTBF 29. p.

⁹³ ÁMTBF 27. p.

⁹⁴ ÁMTBF 28–29. pp.

⁹⁵ ÁMTBF 72. p.

⁹⁶ A leggyakrabban használt turk/türk etnonimre vö. pl. NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Budapest, 1991. 161. p.

Konsztantinosz tudósítása szerint a 10. század közepén a törzsfői hierarchia élén az Árpád nemzetségből származó fejedelem (*arkhón*) vagy nagyfejedelem (*mezas arkhón*) állt, őt követte a bírói tisztséget viselő gyula (*gülas*) és a karha (*karkhas*), és a többi törzs élén álló vezetőt is fejedelemnek nevezte (*arkhón*). Konsztantinosz szerint a törzsek/nemzetségek (*geneai*) nem engedelmeskedtek fejedelmeknek, de háborúban együtt harcoltak. Konsztantinosz császár utalt arra, hogy a Gábriel követ nevében tett bizánci ajánlatot Etelköz visszafoglalására a törzsfőkkel azonosítható fejedelmek (*arkhóntes*) utasították vissza. A bizánci leveles formulák szerint mind a magyarok, mind a besenyők esetében a fejedelmekhez (*arkhóntes*), vélhetően a törzsfökhöz küldtek azonos értékű levelet. A bizánci tudósítások arról tanúskodnak, hogy egy letelepült birodalom nem teljesen érthette egy nomád nép, a magyarok specifikus politikai szervezetét és vezetését. A különböző nemzetségek és törzsek függetlensége érthetetlen volt a bizánci császárok és udvar számára, mivel a birodalom provinciái (*thémák*) nem élvezhettek ilyen autonómiát az erősen centralizált, despotikus birodalomban. Ugyanakkor érzékelték azt, hogy a magyar törzsszövetségben mégis létezik egyfajta hierarchia törzsszövetségi fejedelmekkel és törzsfőkkel. Ezt a sajátos, nomád politikai struktúrát Bizáncban néha monarchikusnak tekintették (Bölcs Leó, Konsztantinosz Árpád megválasztása kapcsán), néha pedig olyan szövetségi alakulatnak, ahol több fejedelem is van, és a törzsek nem engedelmeskednek nekik (Konsztantinosz Árpád megválasztása előtt, vagy a 10. század közepe táján). Ez a zavar tükröződik a magyar méltóságok görög terminusaiban (*voévodos*, *arkhégos*, *kephalé*, *arkhón*, *mezas arkhón*) is, amelyek szinte ugyanazt a katonai vezetői funkciót jelölik. *Ezt a duális, és rendkívül változékony, mobil nomád politikai struktúrát (törzsszövetség – fejedelmek, törzsek – törzsfők) nem teljesen érthette egy teljesen más, letelepült és centralizált birodalom, de a bizánci szerzők próbálták lehetőségeikhez mérten hűen tükrözni a valóságot, de néha így is közhelyeket, toposzokat alkalmaztak a magyarok etnikai, politikai struktúrájának leírásakor.*